

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLl. évf.

Januáriuŝ—Februáriuŝ

1-ső füzet.

Dávid Ferencz.

I.

Dávid Ferencz neve és neveltetése.

Dávid Ferenczünk atyja szintén Dávid volt s kienes Koloŝsvárnak tehetős polgára. A koloŝsvári magyarság Varga Dávidnak hívta s magyarnak tekintette, mert magyar leányt vett el feleségül. E derék varga még a XVI. század hatvanas éveiben is élt. Melius Péter, a híres debreczeni püŝpök, jól ismerte őt, mert 1570-ben így emlegeti, mikor az ő erős lúd-tollával a „Blandrata Ferenczek“, „Franciskánisok“, „Francisco Blandlatrak“, vargák, eretnekek s ördög fiai tudományáról szép képet rajzol: „*A fia peníg gyakran gazdagb atyjánál. Varga Dávidnál a fia gazdagb. Blandrata gazdagb atyjánál.*“

A jámbor eivis, ki ily érdemetlenül jut a hitviták sodrába, tulajdonkép nem Varga Dávid, hanem Helter Dávid volt. Helter nevét őseitől, Koloŝsvár régi szász polgáraitól örökölte. Nagyra látó fia, Ferencz, szűknek találta az apai kört s nagyon is igénytelennek a napról-napra tengődő jámbor eivis életet. Vágyódó tekintete anyja fényesebb nemesi rokonsága felé irányult. A Szamosmentét a havasalji apró szász falvaktól le Besztercze vidékéig színmagyar nép lakta sűrű rajokban. Ezek idővel mind nagyobb hatalomra jutottak, még a koloŝsvári szász belváros kiváltságokkal elzárt területén is. A jövő kétségtelenül az ő erős kezükben volt. S az ifjú Helter Ferencz ambícióval telt lelke szíves készséggel csatlakozott az előre törő magyar táborhoz, hol az együgyű szász „szomszédságoknál“, csak temetni tudó „kalandos társulatoknál“ sokkal nagyobb, dicsőbb munkakört találhatott fényes tehetségeinek.

Elhagyta legelső alkalommal a kicsinyes szász társadalom apró féltékenykedéssel fentartott zártkörét s kilépett bátran a szabadküzdés mezejére, hogy a szellemi téren a legkitünőbbekkel mérkőzve, maga is az ország nagyjai közé emelkedjék.

Ez eltökélt szándék nyilvánult már akkor az ifjú Helter lelkében, mikor az egyszerű szász családnevet elhagyja s atyja keresztnevéből alkot magának új, magyarosabb hangzású nevet. Franciscus Davidis Colosvarinus, így lép ki először a nyilvános életbe Helter Dávid. Azután is így írja nevét latinnyelvű írtaiban. Idővel, mikor magyar műveket is kezd kiadni, a tudós Davidis (Davidé) még egyszerűbb Dáviddá alakul s így meggy át fölvett neve az általános tudatba is, s e magyar néven nyerte el a halhatatlanságot.

Latin, görög, sőt még magyar név is divatban volt ekkor a szászok vidékein, egész a legújabb időkig. A szász jobbágy-nak hajdan rendszeren két neve volt, uránál magyar, odahaza német. Amott Kis, emitt Klein, ott Király, itt Kőnig. Heltai Gáspár talán tizféle változatban is írja latinosan, németesen, magyarosan az ő rövid apai Held nevét. Huet szebeni király-birónak négyféle neve is volt: latin, magyar, görög és szász. A mi klasszikus ízlésű Bogáthink is csak latin és görög alakjában használta az ő Fazakas családnevét. Dávid Ferencz nagy ellenfelének, Meliusnak, szintén volt vagy öt neve. Ugyanez szorgalmatosan felemlegeti műveiben a Dávid Ferencz különböző neveit. Elmondja Dávidnak, Davidisnak, sőt atyjáról Varga Ferencznek is; de a szász ~~Helter~~ nevet, a többi magyarokkal együtt, ő is merőben elfelejtette. Ezt csak Bogáthi feljegyzése tartotta fenn számunkra.¹ Ily egyszerű eljárással s a leírt középkori módon jutott az ifjú Helter a bibliai Dávid névhez. Most csak a Góliáthok után kellett látnia, hogy igaz jogát nevéhez bebizonyíthassa.

Dávid Ferencz kitünő magyarságával egész életén át rajta volt, hogy homályosabb szász eredetét elfelejtesse. 1510—20 közt születvén, előbb szülőföldje városi iskolájába járt, oda, hol Kolozsvár első nagy fia, Mátyás király szerezte, Bonfini és Heltai tanúsága szerint, ismereteinek alapelemeit.

Kolozsvárról Dávid püspöke székhelyére, Gyulafehérvárra ment s ott világi papságra jelentkezett. Szívesen fogadták a hitújítástól elgyengült katolikus egyház fejei s az ifjú feltünő tehetségeinek kiváló jövőt jósoltak. Vajjon elküldték-e őt Páduába, a korabeli katolikus szokás szerint, magasabb képzettség meg-

¹ Lásd Pokoly József közlésében Bogáthi naptári följegyzéseit. Ker. Magvető 1902. 265.

szerzésére? Állítják ezt, de nem bizonyos. Csak annyit tudunk biztosan róla, hogy olaszul sem Blandratával, sem Socinival, de sőt saját vejevel, Trauznerrel sem beszélt. A korabeliek szokása szerint a klasszikus latin nyelv volt az, a mihez legjobban értett. Azután a magyarhoz, némethez, göröghöz és zsidóhoz. Kitűnő tehetségét látván, kiküldték 1547-ben a wittenbergi egyetemre, hol a harmincz év óta vajudó reformatiót saját tapasztalataiból is megismerje.

Itt a nagy Luther és a még mindig bú lutheránus Melancthon példája új világot gyújtott az ifjú forrongó lelki életében. Még ugyanott az Elbe partjáról halás köszönetét küldi erdélyi pártfogóinak. Közülük Pesthi Gáspárt felkéri, ajánlja őt Medgyesi Ferencz vicarius jóindulatába, kinek gondos kormányzását, ott a messze földön, egy szép latin elégiában dicsőíti. 1550-ben nyomtatta ki ez első irodalmi kísérletét talán magában Wittenbergben. Ugyanez évben jun. 22.-én törvényesítik a tordai országgyűlésen a lutheránus vallást: a kis Erdély szabadelvűségben fölülmulta magát a késedelmes nagy Németországot is. Dávid mellőzi e jó hirre hazasiattében az újhítűeket hevesen zaklató vicariust. A hatalmas, de kegyetlen Fráter György szolgálatába sem kívánczozott. Inkább az emberséges lutheránusok szövetségét kereste. Beszterczén vállalta el 1551-re az új protestáns iskola igazgatását, mely város Brassót a hitújítás terén nyomon követte s egy gvardiánból vált főbírája alatt még Szebent is fölülmulta a hitújítók pártolásával.

II.

Dávid Ferencz első sikerei.

A beszterczevidéki szászok hamar fölismerték, hogy az ékesszóló és szívesen vitatkozó tudós tanárnak inkább a papok között volna méltó helye. Egy év múlva már a szomszéd Petresre (Petersdorf) hívják, hol ő az első lutheránus plebánus s ő terjeszti el a nép közt e vidéken az újonnan megtisztult protestáns vallást.

Híre mind messzebb, mind távolabb terjedt. 1553 elején már örömmel hazatérhet szülővárosába, hol a tanács a beteg Vizaknai helyett az első magyar protestáns főiskola élére Dávidot

állítja.¹ 1555 őszén a szebeniek is följánlják neki a nagytekintélyü, gazdag, püspökhöz méltó plebániát. Dávid szerényen elutasítja e meghívást és a szüret után az őt régóta sürgető kolozsváriak papságát fogadja el. Egykori tanítója, az öreg Heltai Gáspár volt mellette a főpap, a plebános. Maga mellé az iskola vezetésére magyar segédet fogadott, az 1555-ben hazatért Basilius Istvánt, ki hat évig tanult külföldi egyetemeken.

A protestáns lelki szabadság 1550-ben fölkelt napja óta az erdélyiek szabadon rendezgették egyházi ügyeiket. Rómából keveset, vagy épen semmit sem vártak, bár a tridenti reformáló zsinat már évek óta ülésezett minden lelki és testi jó nagyhangú ígéréttel. A Rómából várt jó helyet végre is 1553-ban az olasz Stancarus Ferencz jött Erdélybe, kit különböző helyekről elűztek már fél Európában különös tudománya miatt. A közbenjáró Jézusról beszélt úgy, hogy nálunk sem kellett senkinek. Az erdélyi magyar gyülekezetek most, kik Bornemissza kath. püspök helyett egy Tamás nevű, kivetkőzött szerzetesre hallgattak, kezet fogtak ez olasz támadásra a Meszesen túl lakó evangélikusok püspökével, Boldi Sebestyénnel. Közös zsinatot tartottak 1555-ben a kis Szék mezővárosában, hol megfeleltek Stankarnak alaposan. Dávid Ferencz tűnt itt ki mindannyiok feje fölött tudományával. Az ő ékesszólása és legyőzhetetlen vitatkozó tehetsége játszi könnyúséggel törte össze a síma, de üres olasz elméskedéseket. A félország sokáig vezető nélkül tévelygő lelki pásztorai most elragadtatva bámultak az új időt jelentő fényes csillagra s Bod és Jakab szerint már a következő évben, Pokoly szerint 1557-ben megválasztották Dávidot az erdélyi magyar evangélikus egyházak első püspökének.

Dávid Ferencz irodalmi téren is legyőzte Stankárt, ki a széki zsinat végzéseit hevesen megtámadta és kigúnyolta. Már 1555 végén megjelent Kolozsvárt az ifjú tudósnak ez első nagyobb műve. Még több nevezetes szolgálattal érdemelte ki a magyar papok közbizalmát. 1557 közepén a kolozsváriak Dávid lectorát, Basiliust, állítják az iskola élére s a volt igazgatót és püspököt a lemondott Heltai helyébe plebánusnak választják. Ezzel Dávid Ferencz, még aránylag fiatalon, az ország legtekintélyesebb papi állását foglalta el. Később, mikor fejedelménél udvari pap lesz, visszaadja Heltainak előbbi állását. De a nép

¹ Tört. Tár. 1898. 166.

jobban szerette a böles Dávidot a sokat okoskodó, öreg Heltainál. S itt megtörtént az, a mi a legkritkább esetben történik. A kolozsváriak is elismerték hirneves földijök sokat ígérő, fényes tehetségét s a mi a többszörösen száműzött Kálvinnak nem sikerült, sikerült Dávidnak: legyőzte az ős idők legnagyobb Góliáthját, a versenytársak féltékeny irigységét s próféta lett saját hazájában. Kolozsvár története ezentúl az ő nevéhez fűződik, csaknem egy negyedszázadon keresztül.

III.

Zwingli bukása Erdélyben. Pál apostol megtérése.

1556-ban Kálmáncsehi Márton jön Erdélybe az eltűnt Stankar helyett vallást igazítani. Ő is száműzött apostol volt, mint a tudós olasz kalandor. Csakhogy őt nem a külföld, hanem a legmagyarabb Debreczen dobta ki kebléből, mert az oltárok és más templomi szerek megtürése ellen lázította a tudatlan köznépet. Budai Ézsaiás, Bunyítai Vinceze, Balogh Ferencz és Szűes István, Debreczen történetírója, szerint kiűzték őt társaival együtt a lutheránus városból. Pokoly József szerint, ki az erdélyi ref. egyházkerület megbizásából irt, Kálmáncsehi plébános, sőt püspök is volt Debreczenben és pedig a szakramentárius felekezetnek püspöke, mely felekezet, mint felekezet, közbevetőleg mondva, soha sem létezett sehol nagy Magyarországon. Pokoly alant jegyzetben megvallja, hogy maga sem hisz annak a Schwarznak, kinek előadását követi.¹ Így Schwarz Károly után Pokolytól is, másoktól is megtudjuk, hogy az élelmes Kálmáncsehi a sánták szokott fufangosságával akart magának Erdélyben helyet szorítani. Mindenekelőtt Olesó Jánosnak csap föl, a ki csak étéért, itáért szolgál. Templomnak jó volt neki a pincze is, keresztlőnek a sertés válú, mert szerinte „ez a keresztyén szabadság“. Ő kath. nevelése folytán keveset értett a tudós könyvek magyarázatához. Épen azért saját „magyar“ vallását ajánlgatta a hiveknek, mely magyar vallást tulajdonkép Zwinglitől kérte kölcsön és csak egy ideig. Az urvacsorát jó magyar borral, mint valami névnapi ünnepet, javalta a paraszti rendeknek. Sőt egyik-másik közrendű, szájas atyafinak is szabadságában állott

¹ Az erdélyi ref. egyház története. Budapest 1904. I. 104.

az új vallás kézzel fogható „igazságait“ papok módjára szeltében hirdetni.

A tanultabbak iszonyodva hallották, hogy a szakramentárius apostol „megüresítette“ a legszentebb szakramentumot is. Kálmánsehit kizárták a templomokból s a templomajtóra szegzett irásokban tiltakoztak parasztos tudománya ellen. A mint a mozgalom nőtt, 1557-ben nemzeti zsinatot hívtak össze Kolozsvárra, a hol Dávid Ferencz az ország papsága előtt legyőzte Kálmánsehit, ki megtörten hagyja el Erdélyt s nemsokára elhal Debreczenben. Némelyek szerint lábujja miatt el se ment a zsinatra, úgy adta fel a füstbe ment terveket. A zsinat s az 1558. tordai országgyűlés és egy újabb zsinat eltiltja a bukott apostol hitelveit s a Melanchtontól kikért böles tanács szerint intézték el a megzavart lutheránus egyházi ügyeket.

Az új hivatalában buzgólkodó Dávid Ferencz még a városi tanácsot is felhívta, hogy a hamis próféták idétlen izgatásait Kolozsvárt hivatalos hatalommal korlátolják. Ugy tett ő is, mint a többi püspöktől látta s mint ahogy azt az akkori országgyűlések és zsinatok is elrendelték. A ref. egyházkerület történetirója mégis legujabban megbotránkozva tiltakozik ez ellen s így kiált fel: a szabadság „vértanuja“ járt elől a büntetésnek sürgetésében! „Az új egyház, mely a szabadság jegyében született, lelki zsarnoksággal kezdi működését. Méltó vezérei, püspökei: Dávid és Hebler.“¹ Igenis méltó vezérei! Immár negyedfélszáz esztendő elmúlt, a világ sokat javult. Mégis kissé különös volna azt kívánni, hogy bárki lutheránus püspök léte ne lutheránus módon cselekedjék. Még a fényes szárnyú, ragyogó pillangónak is szemére vetné Pokoly úr, hogy előbb kopottabb, durva köntöst viselt; sőt hernyó korában kenyeres társaival együtt ő maga is csak a keserű falomban legelt...

A Kálmánsehi szomorú kidőlését követő évben mind világosabbá lett az erdélyiek előtt, hogy az ügyöket melegen pártoló Melanchton nem a régi kemény lutheránus bajnok többé s mindinkább hajlik az urvacsora kérdésében a svájcziak felfogásához. A Dávid meggyőződése is utóbb ez irány felé fordult. A mint tisztába jön az újabb hitnézettel, lemond püspökségéről s helyébe a szintén kolozsvári származású Alesius Dénest, a szászfenesi lutheránus papot állították. A szabad kezét

¹ U. o. I. 118.

nyert Dávid Ferencz kolozsvári barátaival, az öreg Heltaival és az ifjú Molnár Gergelylyel, tüstént a váradi zsinatra siet. Ott az erdélyiek képviselőiben előadják újabb és szellemibb felfogásukat az urvacsoráról: ők csak hitben élvezik a Krisztus testét és véréét és nem -- mint Luther -- valósággal. A zsinat tisztos vezetője, Kopácsi István Sárospatakról, nyilvános beszédben ismétli e nyilatkozatokat, melylyel az emberevő áldozatnak még gondolata ellen is tiltakoznak. A „szent öreg” szavait általános helyeslés kíséri s a felvidék és a nagy alföldről egybegyűlt magyar papság menten elszakad az elhalt Luthertől s elfogadják a Melancton sokáig titkolt s csak imént világra került józanabb álláspontját.

E korszakalkotó esemény egyháztörténelmünkben, az eddig csak lappangó helyét irány nyílt fellépése 1559 nyarán történt. 1569-ben ugyanitt Váradon fejezi be egy országos zsinat azt a hitújító mozgalmat, mely tíz évi küzdés után két magyar egyházat, a reformátust és unitáriust, állítja a németes Lutherség helyébe. Nagyfontosságú fordulat volt ez, mely Erdély magyar lakosságát mindörökre megmentette a német művelődés nemzetellen hatása alól.¹

IV.

Az új kálvinizmus. Blandrata és Melius fellépése.

Dávid Ferencz és kolozsvári társai a váradi zsinat megalapodását, pártoló ajánlatukkal, még azon a nyáron az országos zsinat elé terjesztik, melyet a királyné rendeletével hivattak egybe Medgyesre. E zsinaton kudarcot vallanak, mert az új és a régi püspök, Alesius és Hebler, szóhoz sem engedik jutni őket. Ekkor elfordulnak a hajthatatlan, konok szászoktól s 1559 őszén csak magyarok közt, Marosvásárhelyen, tartják meg az első, tisztán magyar, erdélyi zsinatot, hol a magyarországi hitrokonók is megjelentek vendégképpen. Itt hitvallást készítettek, de csak az urvacsoráról, azt is kegyes philippista szellemben, Melancton Fülpnek tetszőleg. A gyanakvó szászok ezt sem fogadták el. Az 1560. és 1561. medgyesi zsinatokon e tárgyról

¹ Lutheránus testvéreink még csak az ágostai vallástételt sem fordították le magyarra egész a XVII. század második harmadáig. (Balogh, M. prot egyház tört. 38.)

még nagy viták folynak, de nem követi azokat óhajtott siker és egyezség. Az 1561. évi kolozsvári zsinat tehát, hol a „szent öreg“ a magyarországi atyfiakkal ismét megjelenik, tovább halad egy lépéssel s felvetik a praedestinatio rideg tanát is. A többi sarkalatos kérdések ezután sorban következnek. A debreczeniek 1561-ben már református hitvallást, 1562-ben Kálvin-féle kátét adnak ki. A sok futkosást megunt jámbor philip-pisták a szászokkal való s hiábavaló többszöri egyesülő kísérletek után elfogadják végre s magokénak vallják az egész készen talált kálvini hitrendszert. Elfogadta azt maga Dávid is Kálvin sok erényével, de elfogadta azt Mélius Kálvinnak minden hibájával együtt.

Ugyanez időtájban ádáz katolikus támadás éri Erdélyt. Forgách Ferencz váradi püspök eselszövénye a kilenczszeres áruló Balassi Menyhártot és a szabadságukkal elégtelen szöke-lyeket János Zsigmond ellen úszítja. A véres lázadás leverése után a kath. fejedelem elhagyja az Erdélyt untalan eláruló s eladó avult pápistaságot s országa legszebbik templomában, a brüssai fekete-templomban, 1563. ápr. 27-én Alesius kezéből protestáns szertartás szerint veszi az urvacsorát s a lutheránus magyar püspököt udvari papjának fogadja. Blandrata tanácsára tette e nagyfontosságú lépést s most Blandrata, a fejedelem új tanácsosa, fejedelmi felhatalmazással kezd beleszólni az erdélyi zavaros egyházi ügyekbe.

Az olasz Blandrata György pompás klasszikus megjelenésében, erkölseiben s feltűnő ruházatával, zavart hitnézeteivel és nem épen feneketlen tudományával a renaissance egyik legérdekesebb alakja. Sokat járta Európát. Ismerte a fejedelmi udvarokat, urakat, hölgyeket, szolgákat, inasokat, tudósokat, gyóntató papokat, még talán az udvari zsebbeli kutyákat is. Mindent megjegyzett magának s mindennek jó hasznát tudta venni. Tömerdek sokfélét tudott s e tudását folyton szaporította, csakhogy igen csekély eredetiséggel. Mint sok honfitársának, mint akár Stan-carusnak, neki is voltak önállószerű eszméi; de e magán-eszmék csak igen ritkán s akkor is csak nagy kínnal, a mások segélyével tudtak ideig-óráig napvilágra jutni. A mellett a műkedvelő klasszicizmus mellett a hasznot, bármily klasszikus szagja volt is annak, teljességgel nem vetette meg.

Ott volt Genfben 1553-ban, de a Servet máglyájának

fojtó füstje őt csak a szentháromság egyes logikai hibájára figyelmeztette. Tudta, hogy maga Kálvin is megrontotta a háromságot, mikor az Atyát, a keleti egyház szerint, kiemelte az egyenlőségből és első helyre tette. A tudnivágyó Blandratának sok kérdeni valója volt Kálvintól, de a nagy reformátor ébredő gyanuja a kandi kérdezősködőt Genfből mihamar Lengyelországba űzte. Itt is kerülgette őt egy ideig Kálvin bosszús haragja s csak Erdélyben talált magának biztos menedéket a protestáns pápa utána sújtott papiros villámai elől.

Itt mindjárt feltűnt neki a magyar és szász papok között Dávid Ferencz nemes alakja, ki Kálvinnál jóval ékesszólóbb és épen oly bátor, oly szókimondó és éles dialektikával vitatkozó nagy tudós volt; ezen felül még az igazságnak fáradhatatlan kutatója. Blandrata is Dávidban látta meg a fényes jövőt és maga mellé vette őt e jövőnek reá nézve legdicsebb létrehozására.

Am mindkettőre támadt hirtelen Dávid elhagyott oldala mellől a meghalt Kálvint feltámasztani kívánó Melius és az újkor legszenvedélyesebb hitvitái indulnak meg a kies Erdély ez ideig szellemi mozgalmaktól csöndes magyar városaiban.

Melius, máskép Horhi Ihász, vagy Juhász Péter, somogyi juhászivadék, mint Somogyi Péter állított be „test szerint is vér szerint való attyafia, Tengüldi Barnamizza János” ajánlása folytán 1558-ban a lutheránus Debreezenbe. Az ifjú mester később lelkész és esperes, három év múlva püspök, abból a Somogyból származott, a hol a németfaló Koppán vezér gyűjté egybe egykor a kereszténység ellen támadó pogány seregét. Kora ifjúságát a török uralom tanulságos szemlélete közben töltötte. Látott elég kegyetlen erőszakot, tömérdek ravasz és körmönfont csalást, a másvallásúak kevély megvetését és mindenben sok kiméletlenséget, mihez a török szolgálatban álló délszláv pribékek a Dunántúl igen jól értettek.

1556-ig a tolnai iskolában tanult, Zoványi szerint is. Tolna akkor gazdag török-magyar kereskedő város volt. A magyarok Luther és Kálvin hitét követték s a katolikusokat kiméletlenül kiüldözték „bálványimádó” vallásukért. Onnan Melius Wittenbergbe ment, honnan visszajövet meglátogatta volt tanárát, Szegedi Kis Istvánt Ráckeviden, ki a sokat ígérő ifjút egész lélekkel Kálvin táborába kezdte áttérítgetni. A brentianus

irányt követő Melius nem egykönnyen hajlott a szives nógatásra. István doktor papirra vetette erősebb érveit s úgy küldötte makaes vendége után, ki Debreczenből is figyelmesen válaszolt azokra. Végre engedett és megtért — utoljára világéletében. Csak így lehet értelmezni Skaricának, Szegedi másik kitünő tanítványának, e két jeles reformátor érintkezésére és írásbeli vitájukra vonatkozó érdekes följegyzéseit.

Nevetésre indítja Melius ismerőit „egy nagynevű egyház-történészünk“ azon sejtelmes állítása, hogy a kis Péterke Debreczenben növekedett s még naivabb e nagy történész nagyobb nevű tanítványa, a ki a lutheránus diákot már a wittenbergi egyetemen *országos hírűnek* állítja (vihar egy pohár vízben!) s azért hivatja a debreczeniekkel „haza“, mert valami lángoló nagy veszedelem miatt „*égető szükségök volt reá*“. E „nagy veszedelem“ az „arianusok“ mozgalma volna, mint Pokolyval Csókás Péter sejteti. Ámde kár 1558-beli karóról károgni évek múltán feltámadt veszedelmek előjelenségéről. Az ilyen históriacsinálás hasonlít a tordakörnyéki urak okos eljárásához, kik megfordulva s kétrét hajolva az Aknatetőn, a lábuk közül nézik a távolban fehérlő erdélyi havasokat, mert úgy a sziklás Toroczko-környék azonnal alpesi tájékká szépül előttük, s a magasan kiemelkedő Székelykő pompás pirámisa szakasztott mása lesz a Genf mellett trónoló Kálvin-tisztelő Montblanknak. Ime kellő hitbeli lelkesedéssel — csak egy kis képzelet és elmés furfang kell hozzá — még a sík pusztá Horfobágyból is akár egy görög-magyar Helikont teremthetünk.

V.

Aran Tamás kudarcza s a hü Melius a nagy Kálvin nyomában.

Meliusnak is az a szándék vert hamarosan gyökeret szívében, hogy ő valódi magyar Kálvin lesz, s amit Szegedi Kis István a Dunamelléken, az ő elhagyott hazájában, elvégzett szép sikerrel, azt ő a keleti Magyarországon még annál is tökéletesebben végrehajtja.

Elein, mint ifjabb, inkább csak segédkezett a nagyhirű Dávid Ferencz mellett a „kolozsvári vallás“ megalapításában. Eközben néhány gyarló egyházi éneket ír s gyöngye magyar

prédikációkat ad ki. Majd latinul fordul a rég elmenekült Stancarus ellen, hogy az itthon levők vállveregetéseit ügyes megrohanással még Dávid Ferencz után is kiérdemelje. 1561-ben végre feljön az ő kívánt napja is. Kivánatos Servetusa akad a vallásjavítónak fellépett Aran Tamás személyében.

Ez a jámbor kőröspeterdi hitvalló kiokoskodja a nemrég teljes egészében megjelent Kálvin-Institutiókból a Servet nem mindenütt szerencsésen czáfolt Restitutiója szembetűnőbb igazságait s újnak hirdetett leleményével Servet bátor példája szerint (kiről ellenségei akkor ezt állították) bément Debreczenbe, Biharország akkori Kálvinuraló Genfjébe s ott akarta az ő legujabb és legjobb hitvallását leghamarább elterjeszteni.

Melius maga is püspök már ekkor s épen oly buzgó volt, mint Dávid Ferencz annak idején. Jól tudta, mint járt el a „hitszilárd“ Kálvin ilyen esetekben.

Utánozta ő is e példás eljárást oly híven, a mennyire tőle kitelhetett. Vajjon csak maga fogatta el a város mihasznáival a hivatlan vendégapostolt? Vajjon levéltitok szentségét s benne helyezett baráti bizalmat tört-é meg szent buzgalmában, mire az utat a tudós Kálvin igen jól megmutatta, — nem felelhetünk most e kíváncsiakat érdeklő kérdésekre. Talán a városi jegyzőkönyvek megfelelnek majd, mint a hogy a Servet nyers, lombos ágból rakott, lassan égő máglyájának minden kannibáli borzalma kiderült a felvilágosult idővel. Csak annyit látunk biztosan az eddig napfényre került emlékekből, hogy Melius szakasztott úgy, mint Kálvin, menydörgő hatalmas hangon prédikált a tudatlan hallgatóság előtt a betolakodott új tudomány hirdetője ellen. S hogy „Isten szájából“ szolt szavainak kellő foganatja legyen, mielőbb összes tisztársait gondosan maga köré gyűjtötte. Elment velök a világi hatóság főbb tisztartóihoz. Egybehivatta a nemes urakat, a nagyságos földesurak tekintetes képviselőit s e legerősebb banderium kíséretében támadt az egy árván tévelygő ordas farkasra, nehogy nyájából csak egy árva bárányt is valamikép kiragadhasson.

Ennél is nagyobbyszerű volt az a grandissimo spettacolo, mit ez ujdonatuj kálvinista-jezsuiták¹ lelkiismeretes gonddal

¹ Maga a nagy Révész Imre is, az orthodox egyház e nemrég kidőlt oszlopa, jellemző önérzetes büszkeséggel hasonlítja a kálvinistákat a jezsuitákhoz, Kálvinról írt művében.

előkészítettek. Még Genfet is lefőzték azzal, hogy a városi hatóság tisztviselői mellett, vagy talán csak a tiszteletes urak tisztes körében, ott érdeklődött a történetek iránt a felekezeties sajtó is Huszár Gál uram, volt egri lelkész, bujdosó személyében.

Amint e nagy készületet meglátta Aran Tamás, harmadnap már rézzé vált ijedtében¹ és visszavont mindent, amit előbb igaznak állított. Másnap a vasárnapot ellenfelei azzal ünnepelték meg, hogy az egybeharangozott nagy gyülekezet előtt vezekeltették meg előbbi eretnekségeért. Azután, hogy ily csattanósan befejezték az ujjongó vagy szánakozó közönség örömeire a diszes spektakulumot, egy hatalmas könyvet is vertek utólag az elmenekült próféta boldogtalan fejéhez s még pedig magyar nyelven, hogy a deáktalan szegén döbröcöniek is megérthessék. Maga Huszár Gál is referált külön tudósítóként a szeme előtt lefolyt sensatiós eseményről; de amit hirlapiróink ez ősapja akkor összeirt Aran Tamásról, az nem volt valami nagyon kedvező Aran Tamásra nézve.

Melius sokat bánta később, hogy a konok és hajthatatlan Servet helyett ily könnyülábu körösmenti spanyolra akadt. A kemény reversalist, fájdalom, nem hajthatta végre később, mikor Aran Tamás a feltűnt nagy és sokkal erősb erdélyi mozgalomhoz csatlakozott. Majd mindenik munkájában szidalmazta ezután a tökéletlen vezeklőt, a kit a „tanítók közül csalt el a Sátán álnoksága“, több más paptársával, „Olajos Jánossal és több asszu falevelekkel“ együtt, „kik — Melius szép szavai szerint — az ebek, minden moslékos, dögös tudományba bele kapnak, kiokádják s ismét felnyalják.“

Nincs sok okunk nevetni a bűnbocsátó és kegyelmes Melius ily korai olesó diadalán és későbbi drága kudarcán. 1564 máj. 27-én meghalt Kálvin, ki pallossal, máglyával, tömlőzös pellengérral, irgalmatlan koprédikálással, általános kémkedő árulkodással és mi mindezeknek sava-borsa: a szent szitkoknak szertelen áradó özönével megjámborította végre a mulatni szerető, vig genfieket, hová őt idegenből és a szegénységből nagylelkűen befogadták. 1555-ben fürdött utoljára ez ókori próféta Genf legyilkolt polgárainak kiontott vérében s az így megtisztított város a hatalmat teljesen kezében tartó Kál-

¹ Melius Arantalan Thamásnak csúfolja őt később.

vin kegyetlen kormánya alá került s a puritán álszenteskedés szemforgató s minden emberit elnyelő örvényébe süllyedt. Akár egy középkori sötét klastrom lelki rabszolgáinak, lelköket markukban tartó nyomorúlt hiveinek egyetlen gondjuk e gyarló, Kálvinos világban a másvilágra való, szüntelen sürgő készülődés volt.

Debreczenben is ilyenfélét tervezett Kálvin útjára tévedt jövevény prófétájok. Első irodalmi munkáin még Erasmusnak, a renaissance nagy tudósának, nemes és emberszerető elvei tünek föl. Idővel, a mint jelentősb hatalomhoz, az országos ügyekben nagyobb befolyáshoz jut, az elhunyt Kálvin zordon fenyegető alakja emelkedik ki lelkének titkos mélységéből s fed el előle minden más jótékony behatást. Az ő véres kezű genfi tisztogatósa zavarja meg a magyar főpap józan ítéletét s a mentől hivebb utánzásra törekvés elvakult hevében Melius azt követeli: csak a Kálvin választott népére süssön a Szentháromsággyisten szerető napja s minden más végkép pusztuljon ki ez elfajult országból. Már 1563-ban kiadott prédikációiban ily kemény hangon nyilatkozik a kiirtandó őslakók hitéről:

„Fejedelem tiszte . . . *eretnekeket, eretnek papot megölni, pápa hitét, hamis tudománt, katolikus papot. Azt akarom, hogy még csak neve, büze se maradjon szájunkba a pápa miséje, bucsúja, ostyája, oltára, kelyhe, ruhája hírinek, rutságának.*“ (Ppp 2. és Zzz 4. lev.)

Ez ad világtörténeti érdeket a Melius és Dávid ellenirányú törekvésének s egymással szemben álló reformációjának. A nemes, szépen felvirágzó Erdély nem süllyedhetett alá egy középkori helvét község bigott, klastromszerű színvonalára, hol a hazájukból elzavart szőkevény pribékekből válnak a parancsoló s rendszabó elemek. A magyarföld józaneszűbb fiai elbuktatják Meliust mindjárt első kivívott kisebb győzelmei után. Ellenfele is csakhamar elesik, de csak életkora alkonyadtával s egy dicsőn megfutott pálya méltó, hősieb befejezésékepen.

A nemes születésére kevély Meliusnak legfőbb sikere csak annyi, hogy élete delén egy uralkodni vágyó s minden más meggyőződést lábbal tiporni kész pártnak lázító vezére. — A polgárrendű Dávid ellenben egész hosszú életén keresztül a szellemi haladás nemesen önfeláldozó bajnoka marad s őt tartathatjuk hazánk részéről a lelki szabadság legnemesebb vértanújának.

VI.

Melius a hatalom polczán. Az első kálvinista biblia.

János Zsigmond nehezen türte egész életében a Kálvin hitet. Ő is, a többi lutheránusok is eretnokségnek tartották és az „átkos szakramentárius“ gúnynévvel illették. Csakis Blandratának köszönhető, hogy a fejedelem nem lépett föl nyiltan is ellenök. Elnézte, hogy itt-ott gyülekezetet alkossanak. 1559-ben csak az egy Marosvásárhely s részben Kolozsvár, 1561-ben már egész Kolozsvár, Torda, Dézs, a legfőbb erdélyi magyar városok, hozzájuk csatlakoztak. 1562-ben teljesen elfordultak Wittenbergtől s most már Genfben gyult fel az ő szemeik előtt a protestántizmus világító fáklyája. A következő évi tordai zsinat befejezi ez átalakulást s a tordai országgyűlés közössé teszi a templomot a testvér-felekezetek közt: sorban tartsanak egymás után istentiszteletet. (Mint még ma is Fiátfalván a reformátusok és unitáriusok.) Befejezésül 1564-ben az enyedi kastélyban a segesvári országgyűlés meghagyása szerint, Dávid Ferencz indítványára, egy általános egyeztető zsinatot tartanak Blandratával, ki most már a fejedelem felhatalmazott képviselője. Ott állt mellette Melius is, a lutheránusok kérlelhetetlen ellenfele s ezeknek két püspökük, Hebler és Alesius.

Hét napig tartott a vitatkozás szóban és írásban, de sikertelenül, mert egyik fél sem engedett. Blandrata a fejedelem felhatalmazásából a lutheranus Alesiust letette a magyar egyház püspökségéből. Helyére Dávid Ferenczet választják s az ezt követő három napi hiábavaló szóvita után az új református magyar egyház merőben elválík a többi „szebeni vallást“ tartó lutheránusoktól. Elváltak az egyesülés minden reménye nélkül. Újabb hét hét mulva Blandrata és Dávid Ferencz indítására a tordai országgyűlés a „kolozsvári egyház vallását“ az egész országban bevett vallássá nyilvánítja s ezzel Dávid, Melius és Hebler püspökségét egyaránt törvényesítették.

Melius hálával fogadja a debreczeniek hitére a törvényesített „kolozsvári vallás“ nevet, mely őket, a parasztiikusokat, a kincses várossal, Erdély Athénjével, egyenlő jogú polgárokként minősítette. Egy nagy munkát szerzett a lefolyt eseményekről latin nyelven, melyben a póruljárt Heblert, Alesiust és az összes lutheránusokat ismét ledorongolta. Egy apologiát is mellékelte e

művéhez, mely a debreczenieket védelmezte az ellenük szórt luth. rágalmak ellen. Mindkét művét lekötelező figyelemmel ajánlotta az ő pártfogó barátainak, a kolozsvári újhíttű lelkészeknek.¹

Ugyanez év végén újból kitör Magyarország felől a katolikusokkal való régi háború. Balassi Menyhárt, ki szintén mint Melius, érdeme nélkül hitte az üdvözülést, kirabolta Debreczent, felégette a kollegiumot, szentegyházát, sőt még a papok házait is. Meliust nem törte meg e csapás; csakhamar felépítette magának pártfogói segedelméből a „dúszes palotát“ a piacon, míg a templom azután is sokáig romban maradt.

A szemei előtt lefolyt kegyetlen pusztítás most még megerősítette őt harezias kedvében. A boldogult Kálvin hazájában kitört vallásháborúra gondol, hol a templomba begyűjtött hugenottákat Guise hereceg katolikus hívei válogatás nélkül mind egy lábíg levágták. Mily jó volna mostan az ily esetek hasonló megtorlását a magyarországi katolikusok oltórlására felhasználni.

Melius most komoly politikai czéllal folytatja irodalmi munkásságát. Bibliát fordít zsidó nyelvből, mert a buzgó erdélyiekkel szeretne ebben versenyezni, kik között Heltai a kolozsvári papokkal lefordította már majdnem az egész bibliát. Meliusnak nem tetszett e lutheránus együgyűsége valló fordítás. Ő magyar bibliát tervezett s oly igazi orthodox szellemű szentírást, mely mindenestől Kálvin igájába hajtsa a benne vakon bízó alföldi népet, kiket ő csak a maga juhainak tartott és nevezett. Kitészik ma is e művelődéstörténeti fontosságú műveiből, hogy a fiatalon felkapott főpapot elkapta a debreczeni gyors négyes fogat,² fejébe szállt a hirtelen nagyság és váratlan nagy dicsőség. Már nem tartotta elégségesnek a nagyenyedi zsinaton és a tordai országgyűlésen elért kiváló nagy eredményt. Az egész országot az elismert igaz vallásra akarta mielőbb áttéríteni, ha lehet szép szóval vagy álnoksággal; ha kell, fegyverrel s a legvéresebb erőszakkal, mint ezt a genfi példákából tanulta.

Tűzre kerültek nemsokára e könyvek, a későbbi hasonló

¹ V. ö. Pokoly. I. 162. 163.

² A „Debreconi Disputatio“ szerint a főbb ref. papok négy szép lovat is fogtak egyszéltiben a kocsí elé — klasszikus görög módra. Csak Pindaros hiányzott a versenyző főpapok megőneklésére.

T

szellemű Melius-féle új testamentummal egyetemben. Barát és ellenség egyaránt pusztították, azok az ijedt megdöbbenés, ezek a bosszú romboló hatása alatt. Az 1565-ben kiadott „A két Samuel könyveinek és a két királyi könyveknek . . . igazán való fordításából” a tordai és kolozsvári unitárius ekklézsia három példányt őrzött meg. Megtartotta azokat már csak a tanulság kedvéért is. Az egyik példányban felszámolta valaki, hány-szor hamisítja meg Melius a szentírást már csak azzal a vakmerő ráfogással is, hogy az Elohim vagy Jehova Isten helyett a pápistás Szentháromságot teszi meg az Ábrahám istenének. Szerinte Szentháromság Isten az Elohim Israelben. A zsidó nép a Szentháromság öröke és népe s vallják ők is, hogy az egy állatu, tisztelendő Szentháromság a való egy bizonyisten. Illyés a Szentháromság embere, Jehova az Illyésnek Szentháromság istene. Más helyeken Jézus az a Jehova örök isten. Dávid király a niceai zsinatot megelőzőn elismeri: „A Szent Háromság az én erős és magas kősziklám!” Ugyanő ily debreczeni ritus szerint magasztalja istenét:

— Felmagasztalál és dicsérendő vagy Jehova Elohim azaz Szent Háromság egy Ur Isten. Mert nincs senki hozzád hasonló. És senki nincs több Szent Háromság Isten tenáladnál! . . . Most azért Adonai Jehova, én édes Uram Istenem, te vagy amaz egy állatu Szent Háromság Isten. (2 Sám. VII. 18. 22).

A szövegben magában, kivált a könyv vége felé, mind gyakrabban találunk ily oktan ferdítéseket, sőt vakmerő hamisításokat is. Még különösebbek a hozzájuk fűzött magyarázatok. Melius az ő leggorombább észrevételeiben leszámol az összes ker. felekezetekkel, azoknak szentjeivel, a magyarok vallásos érzelmű régi királyaival, sőt itt-ott még saját személyes ellenségeivel is. Mindezeket a kegyetlen reformátor tisztos emlékekkel együtt végpusztulásra, az elmékből való teljes kiirtásra szánta. Még a legnagyobbak, Szent-István, Szent-László igaz nagysága ellen is agyarkodik. Lépten-nyomon elkövetne bármely erőszakot egyháza megerősítése érdekében. S romboló, barbár javaslatait, a törvényes rend felforgatását, a magyar Werbőczy helyett az ó-testamentumhoz való vak ragaszkodást, uraktól, póroktól egyaránt megköveteli.

(Folytatása következik.) 65. l.

KANYARÓ FERENCZ.

Vallás és szabadság.

Egy drága kincsünk, egy szent örökségünk van nekünk. Isten adománya, de az emberek megfosztottak volt tőle. Hosszas, nehéz, elszánt küzdelem és sok áldozat árán juthattunk ismét hozzá. Olyan ez a mi kincsünk, mint a gyémánt. A kinek ninesen, az csak ritkán gondol reá, de a ki bírja, az semmiért le nem mondana róla. Nélküle a gazdag népek szegény koldusok lesznek, vele a puszták sivatagján is áldás fakad. Nélküle üres lesz a szív, vele és általa megtermékenyül a lélek. Ez a mi kincsünk, ez a mi szent örökségünk: *a szabadság*.

Milyen ellenállhatatlan varázserővel bír ez egyetlen szó a lélekre. Az ifju elhagyja hitvesét, avagy jegyesét, az öreg feledi az eltöltött évek súlyát, csakhogy a szabadság lobogója alá sorakozhassék. A gyöngé nő elszánt hőssé magasztosul a szabadságért való küzdelemben és az édes anya pajzsot ad a csatába induló fiúnak, mondván: „Vagy ezzel, vagy ezen”. Ez egyetlen szó sokszor rázott föl mélységes álomból népeket, sokszor állított talpra nemzeteket és sokszor egyesítette egy szent küzdelemre a legkülönbözőbb gondolkozású embereket. Nagy erő van ez egyetlen szóban: *szabadság*.

Ez adja meg az életnek becsét és tartalmát. Nélküle a legkiválóbb emberi erők, legfölségesebb isteni adományok parlagon hevernek terméketlenül. Nines ezélja az életnek. Nines a mi táplálja és erősítse a küzdelmeket.

Minden, a mi szent és kedves lehet előttünk, a szabadságtól nyeri valódi értékét. Van-e valami szentebb előttünk, mint a haza? Az a haza, melyet apáink vérük hullásával szereztek s a melynek minden hegye és halma egy-egy kedves honfiui emléket újít fel lelkünkben. És mégis a történelem több esetet említ, hogy ezrenként hagyják el hazájukat, a midőn az nemesak nem biztosítja a szabadságot, de attól megfosztja polgárait. Jólét, gazdagság és kényelem . . . semmi sem pótolja a